

ЕКОНОМІКА

УДК 330.8(477)

JEL A11B13E60H61N01O23P52

**Українська економічна школа кінця XIX початку XX століття:
формування та розвиток**Юхименко П.І.

Білоцерківський національний аграрний університет

 Юхименко П. І. E-mail: p0504684000@gmail.com

Юхименко П.І. Українська економічна школа кінця XIX початку XX століття: формування та розвиток. Економіка та управління АПК. 2024. № 2. С. 31–51.

Yukhymenko P. The ukrainian economic school of the end of the 19th beginning of the XX century: formation and development. AIC Economics and Management. 2024. № 2. PP. 31–51.

Рукопис отримано: 26.09.2024 р.

Прийнято: 03.10.2024 р.

Затверджено до друку: 28.11.2024 р.

doi: 10.33245/2310-9262-2024-193-2-31-51

Метою статті є розкриття витоків, що становлять фундамент самобутності української наукової школи економіки, яка своїми вагомими науковими здобутками в період кінця XIX - початку XX століття створила наукову платформу розвитку національної економічної школи і здобула світове визнання, проте тривалий період під тиском радянської ідеології була забута. Нові обставини російської агресії та інформаційного наступу на повноцінність українського народу і його державність спонукали до цього аналізу. Наші науковці навіть у складі російської імперії зуміли сформувати самобутню, оригінальну та високо інтелектуальну, зі світовим визнанням українську економічну школу, яка мала не тільки піонерність у наукових доробках, але й її ідеї мали вплив на економічну політику європейських країн, а окремі з них мали і практичне втілення у світі. Розкрити зміст цих наукових розробок, які справді формувались під впливом європейської економічної думки, довести, що за змістом і напрямками дослідження вони відзначались оригінальністю і самобутністю і відповідали світовим тенденціям розвитку економічної науки і є важливим завданням цього дослідження.

Показано важливість української наукової школи економіки для національної і світової економічної науки. Висвітлено роль і значення наукового доробку діяльності представників української економічної школи у проведенні економічної політики, утвердження моральності в наукових дослідженнях і життєдіяльності.

Практичний зміст визначається актуальністю протистоянню поширення нарративу російської інформаційної машини про неповноцінність української нації, її державності, а для економістів - важливість вивчення власної наукової спадщини, яка є фундаментом розвитку економічної науки й нині.

Ключові слова: наукова школа, українська економічна школа, національна архітектоніка в науці, ринкова економіка, економічна політика, синтез теорій та напрямів, інституціоналізм.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Сучасний період характеризується жорсткою боротьбою проти російської агресії за утвердження української державності. Проте доля держави вирішується не тільки на полі бою, але й в інформаційному просторі, де йде боротьба за самобутність та досягнення українських наукових шкіл,

представників яких в економічній російській літературі подають як їх національне надбання. Актуальними є питання, пов'язані з історією становлення і розвитку національного в економічній науці України, її особливостями і місцем у світовій економічній думці. Російська агресія ще більше посилила науковий інтерес до цих питань: по-перше, це прагнення

українських науковців до історичної справедливості і заповнення існуючих прогалів, сформованих у сфері науки ще в період домінування радянського централізованого тоталітаризму та звеличення усього російського, нарешті виокремитися з російської наукової думки, яка незаконно подає представників української економічної школи, як власних; по-друге, необхідність «вирватись» з-під опіки «старшого брата» через осмислення на національному рівні визнаних світом наукових традицій і можливості їх продовження в нинішніх складних умовах існування й розвитку економічної національної науки в незалежній державі, як важливого елементу формування майбутньої з врахуванням національних особливостей моделі економічного розвитку та розбудови економічної архітектури інститутів країни; по-третє, саме попередники української економічної думки своїм критичним переглядом вихідних фундаментальних положень класичної політичної економії та марксизму, які домінували в той період, не тільки обумовили інтенсивний процес зміни усієї системи розвитку української економічної думки наприкінці ХІХ початку ХХ ст., а й заклали теоретичний фундамент формування соціальних основ економічного і економічного дослідження, залучення до нової економічної методології психологічних моментів та зародження інституціональних основ економічного аналізу, що справило потужний вплив не лише на українську, але й на світову економічну науку; по-четверте, на відміну від російської економічної думки, центром якої залишалася селянська община, наші попередники відзначалися не лише прогресивністю поглядів, сприйняттям новаторських ідей в галузі економічної теорії, а й ретельною увагою щодо висвітлення проблем господарського розвитку України в період становлення ринкового господарства. А нинішнє наукове обґрунтування сучасних проблем ринкової трансформації країни не може не враховувати як практичного досвіду формування і функціонування економічної системи попередніх періодів, так і творчих наукових дискусій минулого; по-п'яте, загальновизнаним в наукових дискусіях про сучасну модель економічного розвитку України є той факт, що для ефективного функціонування сучасної господарської системи є необхідність на основі спадкоємності розвитку та удосконалення як ринкових механізмів, так і методів державного регулювання (на принципах змішаної економіки та принципів міцності держави). Саме синтез економічного лібера-

лізму та державних регулюючих економічних механізмів крізь призму національних інтересів, традицій та звичаїв був характерним для економічної думки українських вчених, що робили їх праці співзвучними із загальним, і виділяло їх як національне у економічній науці. Окреслені нами фактори підкреслюють актуальність і практичну спрямованість нашого дослідження в цей складний період утвердження національного української економічної науки.

Ці фактори обумовили зростання інтересу до вивчення здобутків Київської школи не лише у вітчизняних науковців, а й зарубіжних. Серед найбільш відомих фундаментальних досліджень, у яких аналізується внесок і українських економістів кінця ХІХ - початку ХХ ст., варто назвати праці В. Барнетта [1] (Англія), Й. Цвайнерта [2] (Німеччина), які, на жаль, не виокремлюють з російського наукового середовища українську економічну думку, хоча і підкреслюють значимість для світової економічної науки здобутки Київської економічної школи П. Леоненка [3] та В. Небрат [4], які одні з перших дослідників почали наголошувати на українському контенті в економічній думці росії. Більш широко подає її окремих дослідників в царині фінансів С. Голубка [5], а в економіці - Л. Горкіна [6]. Найбільш широко подані біографії, праці та їх критичний аналіз в працях В. Фещенка [7], В. Федосова [8;9] та ін.

Метою дослідження є історико-економічний аналіз презентації української економічної школи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у сучасній науковій літературі, розкриття процесу становлення й еволюції української економічної думки з урахуванням новітніх досліджень, визначення і аналіз найважливіших її здобутків на різних етапах розвитку та дослідження її взаємозв'язку із світовою економічною наукою, її національної самобутності, розкриття визначних її досягнень в царині світової економічної науки.

Матеріал і методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використано методи логічного й системного аналізу, а також синтезу (для виявлення особливого в діяльності представників української економічної школи), групування й типології (для формалізації показника досягнень розвитку української економічної думки та систематизації їх для визначення місця в царині світової економічної думки), принципи наукової абстракції та діалектичної логіки (для уточнення логіки формування наукових переконань українських економістів).

Інформаційною базою дослідження були, в першу чергу, наукові доробки українських економістів кінця XIX початку XX ст., наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених дослідників економічної думки України і світу, результати власних досліджень, ресурси мережі «Інтернет».

Результати дослідження та обговорення. Сучасна українська економічна література вже має ряд узагальнених підходів до зазначеного питання. Однак, повертаючись в цих складних умовах інформаційного тиску з боку російської пропаганди про неіснування України як держави, знову звернімося до головного питання, чи можна виділяти національне у всезагальному щодо українських економістів кінця XIX початку XX століття? На нашу думку, так, і для переконливості наших поглядів звернемося до змісту ідей, запропонованих українськими вченими-економістами, наскільки вони відповідали розвитку нашої країни (навіть в умовах колоніального становища), наскільки були успішними щодо викликів сучасності. Саме в цій площині і полягає, можливо, найголовніше наукове пояснення розходжень щодо місця і ролі економічної науки України, її національної самобутності і оригінальності, належності окремих її учених зі світовим іменем до її представників, а не до представників російської економічної думки.

Якщо зважити на відсутність в період інтенсивних геополітичних змін досліджуваного нами періоду самостійної державності і можливостей проведення реформ у економічній системі країни, то це питання загострюється ще більше. Власне ці аргументи лежать в основі усіх фальсифікацій про нашу державність. Проте вплив теоретичних обґрунтувань саме українських учених-економістів на суспільну думку реформаторів російської імперії визнають навіть російські дослідники, хоча і подають їх як російське надбання економічної думки. В економічній літературі маємо оцінювання їх діяльності неоднозначним, проте беззаперечним стає питання існування національного в українській економічній думці. У післявоєнний період, як і в попередній період розвитку, знову постає питання про можливість і доцільність в обґрунтуванні економічного курсу країни робити ставку на використання досвіду європейських країн чи шукати власне самобутній, з урахуванням національних особливостей, шлях в економічному відродженні і розбудові економічної системи. Відповідь на це питання, болюче уже протягом всього періоду

незалежності, знову повертає нас до суті проблеми, щодо можливості стверджувати про наявність Української національної наукової школи економістів, існування національного в наукових розробках вчених-економістів кінця XIX початку XX ст. Без перебільшення зазначимо, що саме вони зрозуміли те, що підкреслюють нинішні дослідники: «... спроба впровадження моделі, що склалася в межах іншого суспільства, стане серйозною помилкою», наголошує сучасний американський дослідник Д. Бьорч [6, с. 12].

Наукові розробки представників української економічної школи були на рівні передової європейської економічної думки, дослідженої й узагальненої у відповідних літературних джерелах. Зазначимо, що навіть вплив світової передової думки не зменшує внеску української економічної думки у розвиток всезагального світової економічної теорії. Підхопивши передові ідеї світової економічної думки і розвиваючи їх в питаннях побудови раціонального господарства на принципах ринкової економіки класичної школи, вони адаптували їх до національного в такій мірі, що по праву їх можна назвати самостійними, які не втратили своєї актуальності й нині. Це, зокрема, праці представників української економічної думки О. Анциферова, М. Балудянского, І. Тарасова, П. Мігуліна, Й. Кулішера, М. Тугана-Барановського та ін.

Як і в нинішніх обставинах наступу на українську самобутність з боку росії, у формуванні національної економічної науки важливу роль відіграла зміна вектору розвитку економіки на території України, її економічної науки, становлення нових методологічних підходів до аналізу економічних процесів, формування нових теоретичних концепцій тощо. Це свого роду був світлий промінь у науковій спільноті росії, в складі якої була економіка України, а їх утвердження в середовищі українських вчених-економістів було відповіддю на кризу класичної політичної економії, про яку писали Г. Симоненко, А. Миклашевський, С. Булгаков та ін. Це був період осмислення ринкової економіки, тому, незважаючи на різноманітність підходів до вирішення проблем нової ринкової економіки, представників Київської школи об'єднує загальна ознака — вони захищали ліберальний економічний порядок, вказуючи на вільне розкриття індивідуальних потреб, започаткували формування оригінальної, адаптованої до національних особливостей, моделі розвитку, що становить основу розвитку і сучасної цивілізації. Окреслені особливості

розвитку економічної науки Київської школи вплинули і на формування української економічної думки, яка почала визрівати у складі політичної економії та права росії. Тоді як у наукових центрах росії (Москві і Санкт-Петербурзі) вплив лівої інтелігенції на суспільство досягнув найвищої точки, з Київської економічної школи, яка не сприйняла трудової теорії цінності й соціалізму, вербувалися відкривачі нових шляхів розвитку, які багато в чому забезпечили економічне зростання у 1890-х роках економіки і держави-сателіта. Праці представників Київської школи М. Бунге та Д. Піхна, по суті, стали науковим фундаментом економічної та фінансової політики, як М. Бунге, так і С. Вітте.

Навіть за відсутності державності у сформованих в Україні наукових центрах учени-економісти розвивали наукові ідеї представників Київської школи. Представники наукових центрів Харкова, Одеси просували далі ті напрацювання, з допомогою яких засвоювалися повсякденні економічні поняття, виправляли ті з них, які були напрацьовані для вузькопрактичних цілей і були непридатними для побудови наукової схеми, а також якомога точніше враховували дію окремих національних особливостей розвитку. Вони були далекими від моди сучасних науковців, які в своїх працях намагаються використовувати малодоступну для читача зарубіжну термінологію, представники економічної науки кінця XIX - початку XX століття утверджували національну, зрозумілу для широкого читача, термінологію, що варто було б відновити і сучасним науковцям.

Про це свідчать уже перші самостійні праці українських науковців з проблем, порушених у посібнику Х. Шльоцера в російському варіанті — «Початкові основи державного господарства, або науки про народне багатство» [10], з якого вони вперше дістали уявлення про економічну науку як політику господарювання про засоби придбання, примноження й управління майном, доходами. Представники Київської школи (Т. Степанов, М. Бунге, М. Алексеєнко, Д. Журавський та ін.) відкинули поширені ідеї камералістів і стали прихильниками представника класичної школи А. Сміта. Вони розвивали ідеї побудови економічної системи господарювання на принципах ринкової економіки. Фундаментальність та рівень наукових досліджень українських учених, які працювали в галузі класичної економічної теорії, підтверджується й тим, що деякі з них не втратили актуальності, а їх праці перевидаються й нині.

У своєму розвитку на національному ґрунті українська економічна наука, у тому числі доктрина Київської школи, пройшла певні етапи становлення і розвитку: початку до 60-х років XIX ст.; від зародження і до жовтневих подій 1917 р. Одним із перших науковців, хто розпочав читати курс політекономії в душі А. Сміта, тобто, класичної політекономії, був Т. Степанов (1795-1847) у Харківському університеті. Надрукована його двотомна праця «Записки про політичну економію» (1844) для 40-х років XIX ст. була єдиним серед наукової літератури на теренах російської імперії оригінальним курсом політичної економії. Відомий економіст Німеччини А. Шторх дав праці Т. Степанова високу оцінку, хоча ставився до українського вченого не зовсім доброзичливо [11, с. 21-22]. Саме тому Т. Степанов по праву вважають одним із засновників і популяризаторів економічної науки в Україні й росії, оскільки саме він почав реалізацію ідеї, втіленої в Статуті 1835 р., про відокремлення фінансів від політичної економіки і статистики в університетському викладанні. 60-90-ті роки XIX ст. — це період відновлення автономії професорської корпорації Університетським статутом 1863 р., що, безперечно, позитивно відбилося на розвитку економічної науки, зокрема, і в Україні. З кінця XIX ст. до жовтневих подій 1917 р. «Тимчасові правила. 27 серпня 1905 р.» знову відновили ліквідовану університетським статутом від 23 серпня 1884 р. автономію, що збудило творчу економічну думку і сприяло зростанню кількості дослідників і числа наукових публікацій, зокрема, і представників української економічної науки. Щодо фінансової науки, яку відділили від економіки, то в цей період підготував свій перший оригінальний і самобутній курс з фінансового права І. Патлаєвський [12]. Це був перший за часом авторський курс фінансового права українського вченого, який він викладав в університетах на теренах російської імперії. З курсу І. Патлаєвського розпочинається дискусія навколо ідеї про самостійність цього наукового напрямку. Оригінальної літератури російських і українських авторів з фінансів на той час було дуже мало [13;14;15], ще не склалися розуміння ролі і значимості фінансової науки для практики. Тому в українських університетах ще тривалий період вона продовжувала розглядатися як підрозділ політекономії. Незважаючи на відсутність підтримки російських економістів, І. Патлаєвський одним із перших серед українських учених-економістів відкрито впроваджував ідею про самостійність нового напрямку. Він

доводив, що політична економія не поглинає фінансової науки — у кожній свої завдання: «політична економія вивчає загальні закони народного господарства; фінансова наука, спираючись на неї, вивчає устрій державного фінансового господарства, його засоби і методи задоволення державних потреб» [16, с. 86]. І. Патлаєвський навіть запропонував розділи цієї науки [17], значна частина яких визнана і сучасною наукою про фінанси.

Праці українських економістів І. Патлаєвського, І. Тарасова, С. Іловайського з фінансового права можна вважати першими курсами українських учених-економістів з фінансової науки. Зазначені праці українських економістів ще поєднували в собі аналіз економіки, фінансового права і фінансової науки. А перші прогресивні для того часу ідеї з політичної економії, права і фінансів на юридичному факультеті Київського університету були озвучені в 40-50-х роках XIX ст. професорами І. Вернадським, М. Бунге та ін.

У ході наукових дискусій економічні аспекти фінансової науки почали проявлятися в період становлення в українських університетах кафедри політичної економії і статистики. На основі висловлених ідей М. Бунге у 1888-1902 рр. його вихованець Д. Піхно, читаючи лекції з цієї кафедри в Київському університеті, зробив перший крок до розмежування основних частин в економічній науці. У праці «Основи політичної економії» (1899) він виділив такі три її складові: політика; наука державного упорядкування; державні фінанси. Д. Піхно, будучи економістом, значну увагу приділив розкриттю ролі фінансів в економіці та управлінні виробництвом. Власними науковими доробками він заклав основи на українських теренах самостійної науки, відомої нині як фінансовий менеджмент.

Економічна наука почала набувати наукових обрисів уже на другому етапі її еволюції в Україні, коли на юридичних факультетах почали створюватися кафедри фінансового права. Саме у цей період українськими вченими-економістами було підготовлено ряд уже зазначених нами навчальних посібників, які були відомими далеко за її межами як основні у викладанні для університетів російської імперії [18; 29; 40]. Більшість українських учених-економістів підтримували думку К. Еберга про те, що «для подальшого прогресу фінансової науки необхідно було, по-перше, відділити її від надмірно тісного зв'язку з політичною економією, у який поставив її А. Сміт, і, по-друге, пристосувати її до поглядів, що змінювалися, на державу та її діяльність» [19, с. 25].

Це був період і перших кроків у формуванні власної самобутньої національної школи, на європейському рівні почали заявляти про себе вітчизняні вчені, викладачі. Національна економічна наука стала достатньо зрілою з погляду розроблення і використання економічного інструментарію. Наукові дискусії економістів, які стали традицією в університетах країни, сприяли появі у другій половині XIX ст. нових політекономічних товариств, заснуванню нових журналів під редакцією І. Вернадського (1857-1861), П. Мігуліна (1913-1917). Спостерігається активна участь учених у сфері економічної та фінансової політики (М. Бунге, І. Янжул, М. Балудянський, Т. Степанов, Д. Журавський та ін.). Зазначимо, що в силу відомої дискредитації української мови у російській імперії усі вказані видання і праці українських вчених економістів видавались російською.

Як і в Європі, осередками розвитку економічної науки в Україні на етапі її зародження переважно були університети, а носіями української економічної доктрини стали їх викладачі та вихованці цих університетів. Серед невеликої кількості наукових центрів, що сформувалися, найбільші досягнення мала Київська школа, яка здобула світове визнання. Окремі її досягнення поширилися і на інші українські наукові осередки. І, незважаючи на існування різноманітних підходів до вирішення проблем нової ринкової економіки, для Київської школи об'єднавчою була загальна ознака — її представники захищали ліберальний економічний порядок, вказуючи на вільне розкриття індивідуальних потреб, започаткували формування особливої, адаптованої до національних особливостей моделі розвитку, що становить основу розвитку і сучасної України. Ця характерна риса економічної науки Київської школи поширилися і на українську економічну думку. На цих ідеях виховалась ціла плеяда реформаторів. Зокрема, С. Вітте в Імператорському Новоросійському університеті (нині Одеський національний університет імені І. І. Мечникова) слухав лекції цілої плеяди науковців, вихованих на ідеях ринкової економіки представників української економічної національної школи. Там працювали в різні періоди С. Іловайський, В. Твердохлебов, Г. Тіктін, вихованець Київської школи і учень М. Бунге І. Патлаєвський, Л. В. Федорович, П. П. Цитович та ін., які проходили стажування в європейських вишах. Це було визнання впливу української передової економічної думки, яке викривляють досі у сучасній економічній думці росії.

Викладачами економічних дисциплін у Київському університеті також були відомі свого часу українські вчені: А. Антонович, К. Воблий, О. Білімович, В. Железнов, П. Кованько, І. Тарасов, М. Туган-Барановський, Г. Сидоренко (1832-1899), Г. М. Цехановецький, М. Цитович, М. Яснопольський та Л. Яснопольський та ін., які працювали і в інших наукових осередках. Такий феномен української наукової економічної думки можна пояснити значно вищим рівнем економічного розвитку на території України і більшою демократизацією її вищів, де не подавлялась наукова думка викладачів.

З точки зору зарубіжних дослідників існує думка, що для всіх київських економістів після І. Вернадського характерним є методологічний конфлікт, який полягає в тому, що вони, з одного боку, переймають точку зору німецької історичної школи, згідно з якою економічні закономірності повинні розглядатися незалежно від місця і часу, а з другого — відстоюють політичний лібералізм за допомогою аргументів, які в кінцевому підсумку ґрунтуються на вірі у «природний порядок». Проте правильніше, на наш погляд, говорити про синтез основних концепцій економічної теорії українськими економістами. Ця ідентичність виправдовує зведення в одну Київську (українську школу вчених-економістів з різних наукових центрів країни).

Сприймавши ідеї представників класичної школи, вчені інших наукових центрів продовжують примножувати досягнення Київської школи. Зокрема у межах юридичного факультету Харківського університету (заснований у 1804 р.) значного розвитку набули економічні науки. Серед визначних представників економічної думки слід назвати М. Алексеєнка, О. Анциферова, К. Гаттенбергера, П. Мігуліна, М. Соболева, П. Сокальського, Г. Цехановецького, П. Цитовича, Л. Яснопольського та ін. Своїми науковими доробками вони продовжували розвивати ідеї, започатковані представниками Київської школи, здійснюючи вагомий внесок у розвиток економічної думки України. Їх наукові праці сприяли забезпеченню суспільного прогресу країни в період переходу від традиційного до індустріального типу соціально-економічного розвитку [21, с. 182]. Звідси вийшов М. Туган-Барановський, який одним із перших українських економістів здобув світове визнання, хоча у радянські часи безпідставно критикувався. Коли його ще за життя зараховували до плеяди російських вчених він відповідав, що він не росіянин, а наполовину татарин, наполовину українець.

Розвиток української наукової думки тісно пов'язаний ще з одним з найбільших осередків поширення і розвитку економічної науки в південному регіоні на початку ХХ ст. - Одесою. Відомий Одеський університет від дня свого створення — 1 (13) травня 1865 р. — займає одне з провідних місць у формуванні системи освіти південного регіону України, у розвитку наукових досліджень, які були започатковані фундаторами Київської школи, зокрема, й економічної науки. Видатні представники університету привнесли сюди високий рівень наукової культури, досвід і започаткували центр розвитку української економічної думки з її уже сформованими традиціями.

Україна була батьківщиною І. Янжула — єдиного видатного вченого-економіста, прибічника «молодшої» історичної школи. Тут сформувались його наукові погляди. Тому, незважаючи на те, що він був професором Московського університету, академіком Петербурзької Академії наук, від представників Московської школи його відрізняли дві особливості. І. Янжул, який виріс в Україні, уже не сумнівався в тому, що майбутнє економіки — це індустріальна держава. Серед українських економістів він першим звернув увагу на необхідність зростання купівельної спроможності фабричних робітників, обґрунтовуючи важливість цього не тільки для покращення їхнього життя, а й економіки країни. По-друге, вчений першим став послідовним прихильником методу історико-етичної школи у розвитку економічної науки. І. Янжул належить до прихильників теорії «державного соціалізму», які обґрунтовували необхідність активного втручання держави в економіку через формування ефективного грошового господарства. Вчений є автором дослідження «Основні засади фінансової науки. Вчення про державні доходи» (1890), яке не втратило своєї актуальності і сьогодні, та перевидане у 2002 р. За цю працю учений здобув премію Грейга в Академії наук. І. Янжул також є автором ряду монографій та багатьох наукових статей у галузі економіки і фінансів. У праці «Досвід дослідження англійських непрямих податків. Акциз» (1874) він на прикладі англійської податкової системи підтверджує тезу Фердинанда Лассаля (1825-1864) про те, що заміна непрямих податків пояснюється намаганням вищих кіл перекласти податковий тягар на бідні класи. Водночас він, за його власним судженням, «незалежно від Маркса» [22, с. 668], доходить висновку про те, що північним класам Англії вдалося у такий спосіб

впливати на формування податкової системи, щоб завжди задовольнялися їх інтереси [23, с. 295-300].

Особливість праць з економічної проблематики І. Янжула полягає в тому, що він досліджує економіко-політичний інтерес. Формування підприємницьких союзів, які дають можливість ефективніше використовувати розпорошений капітал, він подає (що типово для представників історичної школи) не тільки як «продукт потреби часу й умов нинішнього виробництва» [24, с. 374], а й як ключ до виходу з труднощів, які створюються загальним безладдям усього виробництва [24, с. 16].

Оригінальним на той час було і визначення ним предмету фінансової науки – «дослідження способів найкращого задоволення матеріальних потреб держави» [9, с. 394], тобто, предмет фінансової науки був обмежений лише державними доходами, інші галузі фінансів не враховувалися. Його погляди більше тяжіють до Київської школи, що дає нам право називати його українським ученим.

Розглянемо внесок вченого М. Балудянського (1769-1847), уродженця с. Вишня Ольшава Австро-Угорщини, який навчався в одному з найстаріших університетів світу — Віденському, де і здобув учений ступінь доктора з юриспруденції. На запрошення іншого українця, І. С. Орлая, у 1804 р. М. Балудянський прибув до Санкт-Петербурга і обійняв посаду професора політичної економії в педагогічному інституті. Разом з іншим українцем, В. Г. Кукольником, він став учителем майбутнього імператора Миколи. У 1819 р. його обирають деканом юрфаку і того ж року на альтернативній основі — першим ректором Петербурзького університету. Це було вагоме визнання плеяди українських учених-економістів. М. Балудянський виступав за прогресивний розвиток усіх наук, першим у російській імперії увів термін «політична економія», зайняв гідне місце серед її кращих педагогів і вчених. Його думки щодо удосконалення соціально-економічної системи України набагато випередили час. Активне спілкування з українськими вченими вплинуло на світогляд вченого. Висока ерудиція і системна університетська освіта в галузі економіки сприяли тому, що він, як і представники Київської школи, стояв за реформи. М. Балудянський безпосередньо брав участь у розробленні плану перебудови імперської фінансової системи («Плану фінансів») [25].

Вагоме місце в українській економічній школі належить Й. Кулішеру, який народився у 1878 р. в Києві і став одним з вітчизняних

основоположників науки з економічної історії та історії економічної думки. Його батько, І. Кулішер, адвокат за фахом, вів активну журналістську та видавничу діяльність у київських, одеських, петербурзьких газетах. У ранньому дитинстві майбутнього вченого сім'я переїхала до Санкт-Петербурга, але світогляд батьків (філософія позитивізму) та вплив наставника по університету М. Ковальського (вихованця Харківського університету) сприяли тому, що його погляди тяжіли більше до Київської школи. Й. Кулішер вважав, що прогрес фабричної промисловості може і повинен іти поруч із покращенням соціального становища робітничого класу. Він був прихильником принципу господарської свободи, створення умов для якої має взяти на себе держава [26]. Таке розуміння ролі держави в економіці наближається до точки зору, яка була сформована пізніше теоретиком неолібералізму В. Ойкенем (1891-1950) і покладена потім в основу концепції «соціального ринкового господарства». Й. Кулішер дуже поважав М. Тугана-Барановського, який неодноразово виступав з ґрунтовними рецензіями його публікацій.

Й. Кулішера вважають «ученим зі світовим іменем, яким може пишатися вітчизняна наука» [27, с. 131]. В Україні мало хто знає, що наш співвітчизник першим обґрунтував існуючу систему країн, у якій менш розвинені території відіграють роль аграрно-сировинної периферії, а більш розвинені — роль центру, який історично переміщається. В єдине цю систему пов'язує діяльність купців і банкірів, яка має міжнародний характер. Такі уявлення впритул підводять нас до тієї концепції світової економіки, яку через багато десятиліть сформулював Ф. Бродель. Власне останній і сам зауважить, що скористався працями Й. Кулішера [28, с. 9]. У економічній думці України вагоме місце займає праця Й. Кулішера «Нариси фінансової науки» у двох частинах (1919-1920), хоч її ще не можна розглядати як закінчений посібник з курсу фінансової науки, оскільки тут розглядаються лише окремі теми. Це було завершенням розпочатого І. Янжулом переходу від читання курсу «Фінансове право» до окремого курсу фінансової науки.

Варто відзначити оригінальне у цій праці авторське визначення етимології терміна «фінанси». На його думку, корінні зміни у трактуванні поняття «фінанси» сприяли тому, що «термінологія стала пристосовуватися до життя», цим терміном стали називати самостійний науковий напрям, який раніше з відомих причин називали «наукою про державне господарство» [29, с. 256].

У процесі аналізу відмінності між державним і приватним господарствами, Й. Кулішер робить висновок (який не втратив актуальності й нині) про виключну важливість формування державного бюджету та про необхідність «звітування щодо планових видатків». При цьому бюджет має бути «охоронником і захисником населення від надмірних зазіхань на його кошти від надто глибокого зачерпування у його кишнях» [29, с. 256].

Відзначаючи здобутки представників української економічної школи, варто зауважити, що серед фундаторів економічної науки в Київській школі найвизначнішою постаттю є М. Бунге. Окремі висновки ученого щодо економічних криз зберігають актуальність і нині. Зокрема, М. Бунге зазначав, що банки не є причиною криз, а скоріше барометром загального стану економіки. Він стверджував, що гостра криза, котра супроводжує неплатоспроможність приватних банків, значно легше сприймається суспільством та менше шкодить економіці, ніж хронічна криза, властива привілейованим банкам, які завдяки потужній допомозі держави й далі функціонують, не виконуючи своїх зобов'язань. Це спостереження українського вченого залишається актуальним і сьогодні, оскільки дії уряду, спрямовані на штучне підтримання економічної стабільності, часто перешкоджають відновленню ринкової рівноваги з урахуванням змін кон'юнктури [30, с. 3].

В українській літературі саме український вчений-економіст Д. Піхно одним із перших вказав на «органічний взаємозв'язок» у фінансовій системі фінансів домогосподарств і державних фінансів, які об'єднують «солідарні відносини». Їх сукупність становить основу розвитку народного господарства [31, с. 5].

У середовищі науковців визначною постаттю в українській економічній думці є один із учнів М. Бунге і Г. Цехановецького, український учений зі світовим ім'ям М. Зібер, якого дослідники відносять до представників «чистого типу вчених». Він глибоко і детально аналізував теорію К. Маркса. Вихований на ідеях класичної школи в 1873 р. учений здійснив переклад праці Д. Рікардо «Задачі політичної економії й оподаткування», а майже через десять років після цього, у 1882 р., переклав його зібрання творів. Тому не дивно, що М. Зібер марксистську теорію (насамперед, теорію вартості К. Маркса) назвав не більш, ніж «доповненням і роздумами» з приводу теорії вартості Д. Рікардо [32].

Як вчений М. Зібер одним із перших розпочав критику методу ототожнення «індивідуального» і «суспільного» господарства і недостатнього врахування часових і регіональних аспектів господарювання в класичних ученнях. Економісти класичного напрямку, вважає учений, орієнтуючись лише на одичне господарство, не помічають того, що результати кооперації праці («співробітництва») яскраво проявляються тільки в сукупності господарств, ефективність економічного процесу значною мірою обумовлюється взаємозалежністю одиничних господарств, і приватне господарство змушене постійно підпорядковуватися суспільному господарству [33, с. 216]. Тобто, він перший в економічній літературі вказав на взаємозв'язок підсистем в економічній системі країни, на їх взаємовплив, започаткував в українській економічній науці еволюційний підхід до дослідження економічної системи [34, с. 642].

Українська наукова думка того часу формувалась під впливом європейських учених. Один із тих, хто, за висловом М. Кондратьєва, поставив економічну науку в один ряд з європейською [35, с. 112], був М. Туган-Барановський. Його бачення кооперативного соціалізму в пізній фазі перебудови сприймається так, нібито написане нашим сучасником. У теоретичному аспекті М. Туган-Барановський, досліджуючи проблеми вартості, піднявся до теорії маржиналізму, намагаючись першим у світовій економічній літературі поєднати теорію граничної корисності з трудовою теорією вартості [36, с. 71]. Своєю ж працею про промислові кризи в Англії, яка принесла йому світову славу, він довів, що предмет суперечки про неможливість капіталізму на теренах російської імперії уже вичерпаний, оскільки тут уже наявні всі ознаки розвитку капіталістичної економіки, особливо на території сучасної України [37; 38]. Учений у дусі кантівської ідеї про відмінності між практичним і чистим розумом вважає, що економічна наука однозначно зобов'язана своїм існуванням практичному пізнавальному процесу.

М. Туган-Барановський узагальнив теоретичні надбання українських економістів в першому виданні «Основи політичної економії», яке вийшло у 1909 р. разом з підручником ще одного українського вченого-економіста В. Железнова «Нариси політичної економії» (1902). Вони були основними навчальними посібниками, за якими в українських університетах вивчали курс політичної економії до середини 20-х років ХХ ст. Про ставлення до цієї наукової спільноти фунда-

ментальної праці М. Тугана-Барановського свідчить відзнака її Академією наук у 1915 р. великою премією імені адмірала С. Грейга.

Ідея синтезу трудової теорії вартості і граничної корисності збігається з описаною у книзі «Принципи економічної науки» А. Маршалла [39, с. 195–197]. Зазначаючи ідентичність ідей синтезу цих двох теорій, можна констатувати, що М. Туган-Барановський був першим у світі економістом, який започаткував такий синтез. Заради справедливості, зазначимо, що майже паралельно до необхідності синтезу того ж 1890 р. підійшов Генріх Дітцель, який виступив з тезою про відсутність невирішеної суперечки між трудовою теорією і теорією граничної корисності [40, с. 334]. Але у нього не було жодних спроб розв'язати цю проблему. А. Маршалл розширив модель Туган-Барановського, ввівши виробничий фактор «капіталу» і проаналізувавши різницю між коротко- і довгостроковим періодом. Тому правильніше сказати, що підхід А. Маршалла виявився більш комплексним, ніж в українського вченого, хоча зважаючи на вік українського вченого, а йому тоді було всього 25 років [41], і враховуючи значимість виокремленої проблеми, це ніскільки не знижує вагомості дослідження українського економіста у світовій економічній літературі.

В період становлення української економічної школи до найбільш оригінальних досягнень української економічної думки ХІХ ст. слід також віднести теорію криз М. Туган-Барановського, яка ввійшла у світову скарбницю з економіки. Учений на теоретичному рівні комплексно розглядає питання про причини економічних криз при капіталізмі і пропонує власну теорію пояснення їх причин. Кожне обґрунтування з них не втрачає своєї актуальності й нині, особливо відзначено «тенденцію до необмеженого розширення виробництва як засобу нагромадження капіталу». Цією теорією та викладеною в цій же праці «теорією ринків» М. Туган-Барановський утверджував самобутність української школи, її європейський рівень. Його висновок про те, що кризи «виникають на основі усїєї сукупності явищ суспільного життя» [40, с. 279], є неперевершеним у світовій скарбниці економічної думки. Головну причину циклічних коливань учений бачив у диспропорції між рухом вкладів і інвестицій, чим на десятиріччя раніше висловив основну ідею майбутньої кейнсіанської теорії ефективного попиту. На відміну від неокласиків, причиною криз він вважав недосконалість ринкового механізму, що веде до порушення

пропорційності. Попередити її можна тільки через регулювання інвестицій. По суті, М. Туган-Барановський розвинув теорію криз у теорію кон'юнктури, яка пізніше в 20-ті роки ХХ ст. набула свого подальшого розвитку.

Як і більшість українських економістів, будучи прихильником ринкової економіки, М. Туган-Барановський виступив проти надмірної централізації бюджетних коштів. Чим більш по-централістському організоване народне господарство, тим більше загрози для окремих осіб. «Централізм завжди несе з собою і бюрократизм — відірваність суспільного механізму від тісного поєднання з реальним життям, ігнорування всіх індивідуальних відмінностей її» [42, с. 82]. На його думку, кожна муніципальна організація повинна мати своє власне фінансове господарство. Розподіл у фінансуванні має бути за правилом: усе, що може бути виконане муніципалітетами, покладається на них, а центральна державна влада мала брати на себе те, що явно не під силу муніципалітету. Саме такий принцип покладено в основу сучасної бюджетної децентралізації і децентралізації управління в Україні.

На рівні окреслених теоретичних здобутків є внесок М. Туган-Барановського і в розвиток теорії грошей. Його обґрунтування, що «планомірний вплив державної влади» на вартість грошей є свідченням того, що в умовах їх панування це функція не цін окремих товарів, а загальної економічної кон'юнктури та її циклічних коливань [43, с. 221] є актуальною і нині в проведенні монетарної політики держави. Власною теорією грошей уже на початку ХХ ст. вчений передбачив майбутнє паперових грошей, і ми є свідками того, що саме його кон'юнктурна теорія грошей найбільшою мірою відповідає стану і функціонуванню в сучасному світі паперово-грошового господарства.

Теоретична скарбниця представників Київської економічної школи свідчить, що українські вчені-економісти продовжували працювати над удосконаленням української версії класичного вчення з урахуванням національних історичних елементів. Як зазначав Й. Цвайнерт, «одночасно вони створили мозковий центр (think tank) для авторитарного уряду, який намагався здійснювати ринкові реформи всупереч волі більшої частини еліти» [44, с. 357].

Будучи прихильниками ринкової економіки на межі століть українські вчені-економісти зробили суттєвий теоретичний внесок до неокласичної теорії. До найбільших

оригінальних, нових і самобутніх досягнень слід віднести праці економістів-математиків Р. Орженцького, Є. Слуцького та ін., теоретичні розробки яких ґрунтувалися на принципах граничної корисності. Ідеї Є. Слуцького, викладені в праці «До теорії збалансованого бюджету споживача» (1915), створили фундамент для розвитку якісно нового етапу у розвитку теорії маржиналізму. Вчений започаткував принципово нові підходи до вирішення проблеми зв'язку між ціною, капіталом і функцією корисності. Ці ідеї стали вагомим внеском у світову скарбницю економічної науки.

Спадковість розвитку української економічної науки спостерігаємо і в розвитку висловлених М. Туган-Барановським ідей про кооперацію у працях М. Соболева. Український економіст уперше у вітчизняній і зарубіжній літературі дає системний виклад економічної теорії кооперації. На відміну від попередніх праць, де розглядалися переважно питання історії, розкривалися окремі практичні питання кооперації, М. Соболев у комплексі детально аналізує важливі господарські і фінансові проблеми у сфері кооперації, а саме: праця і капітал в кооперації, побудова цін, теорія розподілу доходів у кооперації, використання фінансів тощо. За висловом самого вченого, «мета книги полягає в тому, щоб здійснити науковий аналіз усього господарського кооперативного світу за прийнятою для політичної економії системою (теорії виробництва, обміну і розподілу)» [45, с. 4]. Його теоретичний доробок не втратив своєї актуальності і в сучасний період відродження кооперації в сільськогосподарському виробництві.

Українські вчені-економісти відрізнялися високим інтелектуальним рівнем і про це свідчить не тільки володіння кількома мовами кожного з них, а й досить широке коло їх наукових інтересів. Зокрема, М. Соболев досліджує організацію сільськогосподарського кредиту [46], грошовий обіг [47] і фінансову науку. У доступній популярній формі учений написав «Нариси фінансової науки» [48], що тривалий час користувалися популярністю серед студентів вишів України й росії.

Об'єднані навколо теоретичних надбань класичної школи політекономії кожен з них був неповторним. Самобутність М. Соболева виявилася в тому, що він був одним із тих учених-економістів, хто стояв на позиціях еволюційного розвитку економічної системи. На його думку, кожні її радикальні зміни мають супроводжуватися відповідними економічними змінами. Але ці зміни «економіч-

них відносин складаються тільки поступово» [49, с. 5]. Дослідник вважав, що жодна економічна політика не може бути ефективною, «якщо вона не відповідає природному, нормальному ходу економічного розвитку. Наука розкриває закони цього розвитку, і державі залишається тільки прислухатися до її авторитетного голосу» [49, с. 2]. Економічне життя безперервно розвивається, змінюється й у своїх надрах підготовлює нові форми економічних відносин.

Самобутність українських вчених-економістів у досліджуваній нами період проявлялась і в тому, що практично кожен з них очолював провідні напрями економічної науки не тільки в Україні, а й за її межами. Вище ми вже згадували М. Бунге, М. Туган-Барановського, М. Зібера та ін. У цій царині українських економістів виділявся своїми оригінальними науковими розробками І. Кауфман, який, будучи членом Міжнародного статистичного інституту (з 1885 р.), зібрав унікальний матеріал з історії розвитку фінансів зарубіжних країн і вперше започаткував порівняльну економічну статистику. Учений був глибоким знавцем грошового обігу російської імперії, він був автором багатьох праць не тільки зі статистики фінансів, а й з теорії грошей, банківської справи. У 1872 р. журнал «Вісник Європи» надрукував його рецензію на перший том «Капіталу» К. Маркса, в якій дав критичне оцінювання цієї праці. Це була одна із перших рецензій на працю К. Маркса [50, с. 456].

Українська економічна думка втілювалась не тільки в теоретичних розробках, а варто відзначити і її великий вплив на імперський уряд. Зокрема, І. Кауфман був автором економічного обґрунтування грошової реформи 1895-1897 рр. Учений не тільки розробив теоретичні принципи цієї грошової реформи, а й, що головне, своїми працями намагався захистити запроваджену реформою 90-х років XIX ст. систему золотого монометалізму. Остання стала лейтмотивом його трьох фундаментальних монографій, виданих на початку XX ст. [51; 52; 53]. Дві з них є історичним узагальненням походження і розвитку і української грошової одиниці з найдавніших часів до золотого карбованця. У цій праці автор довів, що в російській імперії наприкінці XIX ст. не було вибору: «якщо срібний монометалізм і біметалізм були однаково неможливими й приреченими на зникнення, то залишався тільки золотий монометалізм як основа нової російської монетної системи» [53, с. 245]. Практика функціонування

грошового господарства підтвердила ці передбачення вченого, оскільки в останній чверті XIX ст. срібло втратило свою здатність бути основним грошовим матеріалом унаслідок різкого його знецінення. Третя монографія присвячена історії паперово-грошового обігу, де вчений доводить переваги обігу металевих грошей над паперовими.

Його ідеї мали послідовників. Пізніше серед українських економістів ці погляди підтримав О. Миклашевський, який у теорії грошей захищав систему золотого монометалізму [54]. Визнання українського економіста, як досить авторитетного ученого-практика, проявилось в тому, що І. Кауфман неодноразово долучався до розроблення проєктів реформування фінансового господарства. Він розробляв Монетний статут і входив до Ради з розгляду нового Вotchинного статуту, а його кілька монографічних досліджень, присвячених питанням грошового реформування в російській імперії, і ряд доповідних записок значною мірою визначили хід і напрям реформи грошового обігу [55, с. 456]. Так, він був визнаний одним із найбільш авторитетних українських економістів у галузі грошового обігу і найдієвішим учасником проведення грошової реформи 1897 р. [56, с. 241], про що не бажають згадувати сучасні російські дослідники.

Визнання високого наукового рівня української економічної школи виявилось і в постійному залученні до читання лекцій у вищих навчальних закладах. На початку XX ст. на кафедрі фінансового права Петербурзького університету, яку очолював наш співвітчизник П. Мігулін, І Кауфман читав фінансове право і теорію фінансів, теоретичні основи статистики і політику грошового обігу, а місцеві фінанси і фінанси міст російської імперії читав український економіст В. Твердохлебов. Саме завдяки значному впливу цих уродженців України у 1884-1917 рр. тут, у Петербурзькому університеті, сформувалося розуміння логіки і програми підготовки спеціалістів у галузі фінансового права, було визначено склад відповідних дисциплін. Вплив вони здійснювали своїми науковими доробками, які ставали загальнознаними класичними посібниками з фінансів, методологічною базою викладання фінансових дисциплін в російських вишах. Саме під їх впливом почала формуватися Петербурзька школа класичної економічної науки [56, с. 79–80], яка перейняла досвід уже сформованої теорії ринкової економіки в середовищі науковців Київської економічної школи.

Особливістю української економічної думки було переважання практичного її спрямування, про що свідчить аналіз наукової спадщини І. Кауфмана, як і значної частини інших представників української економічної думки.

Повертаючись до праць наших фундаторів економічної думки, ця спадщина представників національної школи кінця XIX початку XX ст. цікава з кількох причин: вона відбиває соціальні погляди ліберального вчення XIX ст. в епоху найбільш інтенсивних «звільнювальних» реформ; її зміст розкриває наукові проблеми того часу і методи їх вирішення; цікава авторським оригінальним методом дослідження. Праці українських учених вирізняються своєю фундаментальністю, що підкреслює працелюбність дослідників, високий інтелектуальний рівень. Адже кожен з них проходив стажування в європейських вишах і читав праці зарубіжних класиків з економіки в оригіналі.

Ще однією характерною особливістю розвитку економічної думки України XIX — початку XX ст. було переважання у їхніх наукових судженнях природного прагматизму порівняно зі справжнім лібералізмом, відчуття новизни. Вони одними із перших у економічній літературі намагалися аналізувати ті категорії, які стануть основними у маржиналістській теорії: корисність, цінність, мінова цінність, цінність споживання, конкурентоспроможність і ціна. (І. Кауфман, М. Бунге, Д. Піхно та інші). Актуальність окремих ідей зберігається й нині, що свідчить про високий теоретичний рівень і фундаментальність наукових доробок українських економістів XIX — початку XX ст. До таких слід віднести і працю І. Кауфмана «Кредит, банки і грошовий обіг» (1873). У цій праці він ширше, ніж було прийнято в XIX ст., подає розуміння багатства. Сюди він включає не тільки матеріальні, а й нематеріальні цінності (за сучасною термінологією, людський капітал), майбутню продуктивну діяльність [57, с. 3]. Один із перших українських економістів вчений відзначає творчу (створювальну) роль кредиту — «приваблення полягає у нових силах поточної підприємливості, яка оживлюється кредитом» [57, с. 21].

За оцінкою зарубіжних фахівців, економічна думка України XIX — початку XX ст. відзначається самобутністю в авторському формулюванні наукових категорій - економістів XIX ст. Окремі з них набагато випереджали світову економічну думку. Наприклад, обґрунтовуючи купівельну спроможність гро-

шей, І. Кауфман підкреслює, що їх збільшення зумовлене потребами виробництва (підприємливістю). На цій основі, спираючись на досвід Англії, він запропонував підтримувати стійкий темп зростання пропозиції грошей на рівні 3-5 % на рік [57, с. 90]. Порівняємо це з пропозицією «постійного зростання» грошової маси М. Фрідмена, яка буде запропонована майже через 60 років після виходу праці І. Кауфмана. «Я рекомендував такий темп, який забезпечував би приблизну постійність цін кінцевих продуктів; за моїми оцінками, цьому має відповідати 3-5 % зростання суми грошової готівки й усіх комерційних депозитів (на рік) або дещо менший процент суми готівки й депозитів на вимогу» [58, с. 144]. Ідея М. Фрідмена увійшла в історію економічної думки як «золоте правило М. Фрідмена», ідея І. Кауфмана не проаналізована і «забута» навіть вітчизняними дослідниками. Це ж стосується ідеї сучасного розуміння державно-підприємницького партнерства на основі поєднання капіталів для «більшої продуктивності народного господарства». Для успішного функціонування банківської системи важливою умовою є наявність довіри до них з боку населення [57, с. 251; 257; 277]: збільшення кількості економічних агентів, які користуються цими грошовими знаками; розширення території обігу грошей; надання ними кредиту тощо. У наукових доробках український учений обґрунтовує принципи організації платіжно-розрахункової системи країни: велике територіальне охоплення; наявність центру цього «найширшого поля»; єдність каси, що впливає із перших двох принципів [57, с. 277]. Основна мета створення єдиної банківської платіжно-розрахункової системи країни для об'єднання всіх грошових запасів народного господарства - в єдиному центрі і перетворення всіх грошей у платіжні засоби. Спільна платіжно-розрахункова система дає змогу отримати достатню кількість позичкового капіталу за рахунок відкриття банками уявних (надуманих) вкладів. Ці ідеї були використані при формуванні єдиної банківської системи Німеччини, яка складалася на той час. Реалізація саме цих принципів дала змогу О. Бісмарку віднайти засоби для економічного піднесення країни та її індустріалізації. На жаль, нею не скористалися в Україні, вона забута навіть сучасними дослідниками банківської справи.

До вагомих наукових доробок І. Кауфмана слід віднести і його піонерність в економічній літературі щодо обґрунтування економічного закону, назвавши його «економічною

теоремою»: будь-яке збільшення продуктивності капіталу передбачає збільшення вільних коштів, які йдуть на споживання [57, с. 299]. Тобто, український учений звернув увагу на те, що не всі нагромаджені кошти мають спрямовуватися у фонд позичкового капіталу, але необхідно дотримуватися відповідної пропорції між коштами, які йдуть на нагромадження і на споживання. «Щоразу, коли відбувається перетворення вільних коштів у капітали і при цьому не береться до уваги купівельна сила споживачів, із коштів яких капітал має відновитися, продуктивності й цілісності капіталу починає загрозувати небезпека» [57, с. 304]. На жаль, сучасні реформісти, які називають себе лібералами, забули цю давно відкриту вченими «економічну теорему».

Інноваційність і прогресивність думок українських економістів впливали і на економічну політику загалом, про що свідчить, наприклад, діяльність М. Балудяньського. Маючи енциклопедичні знання, він завоював великий авторитет у царській сім'ї, і своєю практичною діяльністю намагався удосконалити фінансову систему російської імперії. Його ідеї мали настільки прогресивний характер, що жодна з праць не була опублікована через несприйняття його ідей імперською «науковою елітою», хоча В. Штейном майже через сто років після смерті вченого віднайдено рукопис під назвою «Система Балудяньського», де викладений авторський план перебудови економіки російської імперії на ринковій основі. М. Балудяньський вважав, що «держава не може займатися ні землеробством, ні мануфактурою, ні торгівлею, не завдаючи тим збитку народній промисловості і самим фінансам» [59, с. 40–41].

Працюючи на різних посадах у Міністерстві фінансів з 1809 до 1812 р., М. Балудяньський брав участь у розробленні «Плану фінансів», був по суті, першим ученим-економістом, який займався проблемами фінансів. Якщо врахувати, що автором фінансових новаций справді був М. Балудяньський, на чому наголошували дослідники ще в дореволюційний період [60], то можна стверджувати, що він перший у фінансовій думці обґрунтував наукові принципи бюджетного процесу. Бюджет, на його думку, має бути юридичним законом, що в кінцевому підсумку і сталося. Усі процедури підготовки і формування бюджету, його розгляд і затвердження, його виконання, перевірки і контролю також мали бути оформлені юридично. За оцінкою українського теоретика фінансового права

Л. Яснопольського, у «Плані фінансів на 1810 р.» М. Балудянського уперше було створено систему бюджетного права й розроблено законодавство для втілення у фінансову практику ідеї бюджету як «основного фінансового закону» і створення гарантій для його правильного складання [61, гл. IV]. «План фінансів», де втілено багато ідей М. Балудянського, заслуговує міжнародного визнання, оскільки значна частина його ідей була реалізована в європейських країнах. М. Балудянського можна поставити в ряд перших розробників теорії бюджету та фінансового права в науці.

Росія має завдячувати українському економісту П. Мігуліну, який своєю працелюбністю і наполегливістю зібрав кілька томів окремих архівних документів Кредитної канцелярії, в яких був викладений хід переговорів царського уряду із західноєвропейськими банкірами. Нині вони мають особливу цінність через втрату під час Великої Вітчизняної війни архіву Кредитної канцелярії. Ніде в російській науковій літературі не згадується просвітницька робота українських вчених-економістів як популяризаторів фінансової науки. Наприклад, за безпосередньої участі П. Мігуліна видається журнал «Экономист России» (1909-1912 рр.), у якому беруть участь у дискусії майже всі визначні українські вчені-фінансисти: М. Алексєєнко, М. Соболев, І. Янжул, М. Яснопольський та ін. У 1913 р. замість «Экономиста России» вийшов «Новый экономист», редактором-видавцем якого знову був той же П. Мігулін. Із журналом активно співпрацювали П. Гензель, Й. Кулішер, Л. Ходський, В. Твердохлебов та ін. Останній став прихильником популярного на початку ХХ ст. соціологічного напрямку у фінансовій науці, у якому пріоритетними були соціологічні методи дослідження фінансових явищ [62, с. 484]. У російській імперії до цього напрямку примикали П. Гензель, учень І. Янжула фінансист І. Озеров.

У науковій економічній літературі одним із перших детально проаналізував проблему перекладання податків В. Твердохлебов. Його дослідження спиралися на праці М. Панталєоні, Л. Штейна, К. Вікселя, Е. Селігмена.

Висновки, зроблені українським ученим на основі теоретичних роздумів про з'ясування умов перекладання податкового тягара, не втратили своєї актуальності й нині. Це зокрема: будь-який загальний податок перекладається важче, ніж спеціальний; перекладання є важчим у разі гнучкого (еластичного) попиту на товар, який обкладається, ніж за стійкого

(нееластичного) попиту, коли покупець неохильний або взагалі не може скорочувати споживання в результаті збільшення ціни (наприклад, сіль); якщо податок невеликий, то він не може порушити мінових відносин, що встановилися, і залишається на безпосередньому платникові; перекладання від виробника до споживача здійснити легше, ніж від споживача до виробника; податок перекладається тим легше, чим ближче за часом його справляння до моменту реалізації товару [9, с. 63].

Важливе значення на розвиток науки про місцеві фінанси в російській імперії мала праця В. Твердохлебова «Місцеві фінанси» (1912 р.). У дещо доповненому вигляді цей курс у 1919 р. перевидається в Одесі, а в 1927 і 1928 рр. значно перероблений і скорочений варіант — у Москві. Оригінальність цієї праці полягала ще й у тому, що все це подається у зіставленні з організацією місцевого самоуправління та системою місцевих фінансів у країнах Заходу — Англії, Франції й Німеччині. Саме тому російська «економічна думка» викреслила його праці з досягнень «російських» економістів.

Піонерним у фінансовій світовій і вітчизняній думці є наукове узагальнення В. Твердохлебовим проблем фінансів воєнного часу, що робить їх актуальними нині. Здійснене дослідження перших післявоєнних років у праці «Новітні фінансові проблеми (1914-1923 рр.)» (1923) - це узагальнення, яке спирається на величезний банк даних західної військово-фінансової статистики, містить нариси щодо фінансового становища воюючих держав, насамперед, співвідношення видаткової і дохідної частин їх державних бюджетів, відбиває прямі зв'язки між фінансами воєнних років і їх передвоєнними структурами. На цій основі В. Твердохлебову вдалося найширше розкрити основні фінансові проблеми 20-х років ХХ ст. Автор усвідомлює, що чим простішими і «прозорішими» є методи фінансування війни, тим здоровішою - фінансова система й успішніші її результати» [63, с. 72]. Перенесемо ці ідеї на сьогодення фінансової системи, втілення яких були б вагомим запобіжником відомої корупції в нашій країні.

Ідеї В. Твердохлебова мали розвиток у працях таких економістів як М. Боголепов, Й. Кулішер, В. Любимов, але за масштабністю та глибиною дослідження, безсумнівно, пальма першості належить В. Твердохлебову. Він пішов далі і на основі аналізу динаміки державного кредиту в роки Першої світової війни робить, здавалося, банальний, але в науковій літературі вперше висловлений

висновок: чим багатша країна, тим менше відношення боргу до її багатства, і тим менша його величина припадає на душу населення [64, с. 52]. Але іншого передбачення вченого наша країна уникнути не змогла — неприпустимість примусових позик, оскільки вони практично перетворюють систему державного кредиту в систему оподаткування. Цей висновок зроблений з практики тодішньої Німеччини. Через понад два десятиліття в роки сталінського режиму і в Україні було встановлено тоталітарну фінансову систему, в умовах якої передплата на позики відбувалася методами державного примусу, а в кінцевому підсумку кошти позик не були повернені населенню.

Своєрідність праць В. Твердохлебова в тому, що вони мають не тільки широке методологічне звучання, а й є відображенням спадковості прогресивних поглядів українських економістів, що з об'єктивною неминучістю дає про себе знати, незалежно від того, що творців цих ідей розділяє інколи ціла епоха і працювали вони далеко за межами України. В економічній думці України це сформований протягом десятиліть особливий стиль, коли вчений говорить одночасно про економіку, фінанси минулого, сучасного й майбутнього. Прикладом цього є стаття В. Твердохлебова «Сперанський і його діяльність у галузі фінансів і грошового обігу» (1945), де він наголошує, що погляди М. Сперанського про назрівання необхідності зміни такого архаїчного податку, як подушна подать, принципово новим, поземельним податком, відповідає прийдешній капіталістичній епосі. У цьому зв'язку звернемо увагу на наведений у вищезгаданій статті погляд на побудову державного бюджету: «Жодні видатки не можуть бути призначені раніше, ніж відшуканий буде дохід, що їм дорівнюватиме, оскільки будь-які видатки, не покриті скороченням інших видатків або збільшенням продуктивності і дохідності господарських джерел є податком, явним або прихованим» [65, с. 13]. Пройшла ціла епоха розвитку, а важливості цього та й інших принципів не втрачено й нині, і це ще одне підтвердження актуальності заклику В. Твердохлебова до фундаментального ґрунтового вивчення економічної думки.

У розвитку фінансового напрямку економічної науки не менш значним є внесок української економічної думки і в загальну теорію податків. Тут варто відмітити передусім праці відомого професора Харківського університету М. Алексеєнка. Це, зокрема, «Погляд на розвиток вчення про податок у економістів

А. Сміта, Ж.-Б. Сея, Рікардо, Сімонді і Дж. Ст. Мілля» (1870); «Фінансове право» (1894); «Прибутковий податок і умови його перекладання» (1885) та ін. В економічній літературі він перший почав теоретичне осмислення природи податків, звернув увагу на податок як одночасно економічне, господарське і політико-правове явище реального життя. Його ідеї знайшли підтримку в працях Й. Кулішера [65]. Поглядів М. Алексеєнка у визначенні податків дотримувалася й радянська фінансова наука у 20-ті роки ХХ ст. [66].

Про визнання високого рівня наукової спадщини українських економістів свідчить намагання до співпраці. Так у 20-ті роки ХХ ст. ідеї М. Алексеєнка стануть центральними у спільній праці українських і російських економістів А. Буковецького, П. Гензеля, Й. Кулішера, В. Твердохлебова.

Із середовища найвизначніших українських учених-економістів, які зробили вагомий внесок у формування національної економічної школи, насамперед, варто відзначити ще одного її представника, який за життя не здобув світової слави, але залишив яскравий слід в економічній українській думці, — М. Цитовича. Його перша праця «Огляд учень про підприємницький прибуток» (1889), якби була перекладена європейськими мовами, могла б принести йому світову славу, вона стала найбільш цитованою та активно досліджувалася тодішніми й нині сучасними вченими-економістами.

Висловлені М. Цитовичем наукові ідеї випереджали час і були піонерними у світовій економічній думці, проте вони не були належно оцінені сучасниками. Вказана вище робота М. Цитовича була написана в кінці ХІХ ст., коли в українській економічній думці тільки почалося осмислення нових явищ капіталістичного суспільства — розвитку підприємництва. Проте вже на цій початковій стадії український учений, випереджаючи на десятиліття Й. Шумпетера (праця «Теорія економічного розвитку (Дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, процента і циклу кон'юнктури)» (1911 р.)), чітко визначив особливості підприємницького прибутку, які мають досить різноманітний характер і частково втілені в особливих пожертвуваннях підприємця [67, с. 261–262].

Економісти української економічної школи порушували в своїх працях окремі питання підприємницького прибутку і раніше. Ще до дослідження М. Цитовича у працях Д. Піхна досить ґрунтовно розглядалися суть, функції та інші питання підприємницького

прибутку. Не приховував цього і сам М. Цитович, підкреслюючи, що «вчення про підприємницький прибуток виникло і виросло майже виключно на німецькому ґрунті, що, безперечно, можна пояснити схильністю німецьких учених до детального та послідовного розроблення теоретичних питань» [68, с. 247]. Проте праця М. Цитовича вирізнялася розв'язанням ряду нових проблем, системністю і глибиною аналізу, що робить її самобутньою в царині світової та вітчизняної економічної літератури кінця XIX ст. з проблем підприємництва. На основі критичного узагальнення світової економічної думки про підприємницький прибуток М. Цитович робить важливі наукові узагальнення, які не втратили своєї актуальності й нині. Пізніше вони будуть зведені в працях інших дослідників до рівня теорії, але знову ж таки без будь-якого посилання на працю українського вченого. Зокрема, М. Цитович, вказуючи на переваги великого підприємства з більшим капіталом, уперше в економічній літературі звернув увагу на цікаву тенденцію, яка пізніше буде розвинута Е. Чемберліном у праці «Теорія монополістичної конкуренції» (1933). Вона полягає в тому, що чим більші капітали зосереджені в руках підприємця, тим ширше поле відкривається для монополістичних прагнень останнього. Е. Чемберлін тільки уточнить, що будь-який підприємець прагне до монополізму. М. Цитович же підкреслював, що «він може не тільки витіснити дрібніші підприємства тимчасовим зниженням цін, а й купувати їх на вигідних умовах для їхніх власників, з тим, щоб отримати собі в майбутньому винагороду у вигляді монополістичних цін» [69, с. 278].

М. Цитович продовжує аналізувати у своїх працях окреслені проблеми і фінансової науки. Він був одним із фундаторів науки про місцеві фінанси. Оригінальні ідеї, які увійшли до наукової світової скарбниці щодо проблеми місцевих фінансів, він виклав у праці «Місцеві видатки Пруссії у зв'язку з теорією місцевих видатків», рецензентом якої був відомий український економіст М. Яснопольський.

В царині економічної науки неперевершеність і значимість праці М. Цитовича в тому, що це була єдина праця в європейській літературі того періоду, яка була присвячена місцевим видаткам і аналізу проблем, пов'язаних з ними. Його науковий доробок з теоретичного обґрунтування і висновки випереджали свій час і не втратили своєї актуальності, вони становлять фундамент, основи сучасної теорії самоуправління, наукових розробок з тео-

рії місцевих фінансів. Праці М. Цитовича не мають аналогів у світовій економічній думці, і з цих позицій мають світове значення, а сам дослідник заслуговує світового визнання як фундатор науки про місцеві фінанси.

Пізніше окремі його ідеї з проблем місцевих фінансів стануть у центрі уваги В. Твердохлебова «Обкладання міських нерухомостей на Заході» ч. I та «Міське обкладання. Нові види міських податків» ч. II (1909), М. Яснопольського «Про географічний розподіл державних доходів і витрат у Росії», ч. I (1897) та ін. Попри свою незавершеність і окремі недоліки, остання є першою працею з питань географічного розподілу доходів і витрат у західноєвропейській літературі.

Значний доробок у скарбницю української наукової економічної думки вніс І. Тарасов працею «Вчення про акціонерні компанії» (1878 р.), де вперше здійснив комплексний аналіз правової й економічної природи (важливе джерело фінансування — залучення коштів через механізм продажу акцій) акціонерного товариства та його соціально-економічного значення. Не втратили актуальності роздуми І. Тарасова щодо вартісних відносин акціонерного капіталу. Акції та облигації не є реальним капіталом, а лише титулом власності, що приносить дохід власникам фіктивного капіталу, який здійснює свій кругообіг значною мірою незалежно від руху реального виробничого капіталу. Фіктивний капітал значно більший від реального. Таке відхилення, на думку автора, пояснюється передусім тим, що в період сприятливої економічної кон'юнктури курс акцій значно вищий від номінальної вартості, а також тенденцією до зниження середньої норми позичкового процента. І. Тарасов показав вплив акціонерного капіталу на вдосконалення техніко-організаційних форм розвитку продуктивних сил [70; 71]. Ця глибока науково-аналітична робота принесла І. Тарасову світове визнання, на неї у своїх працях посилалися як відомі вчені минулого (Л. Петражицький, А. Камінка, Г. Шершеневич), так і сучасні дослідники (В. Євтушевський, Н. Супрун, Р. Капельюшников, Л. Шепелев). За кількістю проблем і широтою охоплення позицій та підходів, використаних джерел робота, безперечно, відповідає своїй назві — «Вчення про акціонерні компанії». Без перебільшення можна стверджувати, що це вчення є важливою віхою в дослідженні акціонерних товариств і сьогодні може багато чого дати практикам і теоретикам.

Висновки. Отже, економічні доробки українських вчених-економістів займають вагоме місце у світовій скарбниці, що дає нам право називати їх національним здобутком в економічній науці. Можна назвати ще цілий ряд піонерних здобутків у галузі економічної науки українських учених — представників національної економічної школи, проте варто ще раз наголосити, що більшість праць наших вітчизняних авторів, істинних піонерів у дослідженні цілого ряду проблем економічної науки були забуті, їх не знають і не вивчають, не шанують, що дало привід науковій думці держави-агресора зарахувати їх до власної «скарбниці». В цих складних умовах намагання зруйнувати будь-що українське і забути назавжди, кожен сучасний український дослідник має знати, хоч би яким би новим не був напрям наукового дослідження, воно завжди історичне. На жаль, цей концептуально-історичний аспект щодо багатьох піонерних здобутків представників української економічної думки різного періоду упускається через їх незнання, водночас безмірно цитуються твори зарубіжних дослідників. Це сприяє входженню останніх на економічний Олімп, зокрема, й за рахунок здобутків представників української економічної школи. До економічної науки від цього нічого не буде привнесено, а ворожа пропаганда, навпаки, поширюватиме наратив про неповноцінність української нації.

Перспективними напрямками для подальших досліджень щодо розвитку української національної економічної школи може бути аналіз еволюції наукових надбань періоду утвердження як оригінальної і самобутньої, національної економічної школи у працях сучасних економістів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Barnett Vincent. History of Russian Economic Thought (Routledge History of Economic Thought) / Barnett Vincent. London : Routledge, 2005. 256 с. URL: <http://ua.bookfi.org/book/1135216>.
2. Юхименко П. І., Львовчкін С. В., Федосов В. М. Юрій С. І. Фінансова думка України: монографія; за заг. ред. д-ра економ. наук., професора В.М. Федосова. Київ, Кондор, 2010. 687 с С. 26–27.
3. Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX-XX ст.): монографія. К.: ІАЕ УААН, 2004. 434 с.
4. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні : монографія. НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 2013. 584 с.
5. Голубка С. М. Інституціалізація фінансового господарства України (історична ретроспектива): [монографія]. Держ. навч.-наук. установа

«Акад. фінанс. упр.» - Київ : ДННУ «Акад. фінанс. упр.», 2013. 452 с.

6. Горкіна Л. П. Михайло Іванович Туган-Барановський — мислитель, вчений, громадянин: Передмова / Туган-Барановський М. І. Політична економія: Курс популярний. К. : Наук. думка, 1994. 281 с.

7. Фещенко В. М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини XIX початок XX століття. - К.: КНЕУ, 2003. 187 С.

8. Юхименко П. І., Львовчкін С. В., Федосов В. М., Юрій С. І. Фінансова думка України. Монографія; за наук. ред. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 1. 2010. 687 с.

9. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.; Volume 2. Encyclopedia. Berlin, 2016. 512 p.

10. Шлецер Х. А. Начальные основания государственного хозяйства, или Науки о народном богатстве : в 2 ч. М., 1805. Ч. 1. 196 с.; 1806. Ч. 2. 366 с.

11. Лортикян Э. Л. История экономики и экономической мысли Украины. Эволюция рыночной экономики. Х.: Консум, 2004. 360 с.

12. Патлаевский І. І. Курс фінансового права В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С.І. Юрій, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко; за наук. ред. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 1. 2010. С. 275-276.

13. Куриленко Т. В., Леоненко П. М. Горлов І. Я. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія. У 3-х т./ за ред. Т.І. Єфименко, А.І. Марковського. ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. Т. 1, 2013. 728 с. С. 170–171.

14. Соболев М. Н. Экономическая теория кооперации. Пособие для кооперативных школ и курсов. Х.: Союз, 1919. 196 с.

15. Степанов Т. Записки о политической экономии. Х.: Университет. Тип., 1845. Ч. 1. 371 с.; 1848. Ч. 2. 370 с.

16. Лебедев В. А. Финансовое право. Т. 1: Вып. 1-3. 2-е изд., перераб. С.-Пб.: Типо-лит. А.М. Вольфа, 1889. 962 с.

17. Сидоренко Г. Д. Конспект лекций по русскому финансовому праву. Житомир : Типогр. и литогр. наслед. С. Бродовича, 1888. 341 с.

18. Иловайский С. И. Учебник финансового права. Одесса : Тип. Соколовского, 1904. 383 с.

19. Леоненко П. М. Еггерберг К. Т. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія. У 3-х т./ за ред. Т.І. Єфименко, А.І. Марковського. ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. Т. 1, 2013. 728 с. С. 195–197.

20. Леоненко П. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Формування загальної та національної архітектури фінансової науки. Фінанси України. 2017. № 6. С. 87-109.

21. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.
22. Юхименко П. І. Озеров І. Х. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія. У 3-х т./ за ред. Т. І. Єфименко, А. І. Марковського. ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. Т. 1, 2013. 728 с. С. 428–429.
23. Янжул И. И. Опыт исследования английских косвенных налогов. Акциз. М. : Типогр. А.И. Мамонтова и Ко, 1874 . 319 с.
24. Янжул И. И. Промысловые синдикаты и предпринимательские союзы для регулирования производства в Соединённых Штатах Северной Америки. СПб., 1895. 459 с.
25. Балудянський М. А. – В. кн.: Львовчкін С. В., Федосов В. М., Юрій С. І., Юхименко П. І. Фінансова думка України. Енциклопедія; за наук. ред. В. М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 2. 2010. С. 52–64.
26. Кулішер Й. М. В. кн.: Львовчкін С.В., Федосов В. М., Юрій С. І., Юхименко П. І. Фінансова думка України. Енциклопедія; за наук. ред. В. М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 2. 2010. С. 233–245.
27. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.
28. Юхименко П. І. Українська економічна школа в контексті формування і розвитку національної архітектури економічної науки та політики // Сучасні тенденції трансформації економіки та управління: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 20–21 жовтня 2017 р. – Київ: Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2017. – 176 с. С. 11–14
29. Кулішер І. М. Нариси фінансової науки: В кн.. Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С.І. Юрій, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко; за наук. ред. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 2. 2010. С. 255–257.
30. Бунге Н. Х. Полицейское право : в 2 т. К., Универст. типогр., 1869. Т. 1. 334 с.
31. Пихно Д. И. Основания политической экономии К.: Т-во печ. дела и торг. И.Н. Кушнерева и Ко (Киев. отд.), 1899. Вып. 1. 167 с.
32. Сочинения Давида Риккардо ; пер. с англ. Н. Зибера. СПб., 1882. 423 с.
33. Яремко Л.А., Ващишин А.М. Зібер Микола Іванович. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія. У 3-х т./ за ред. Т.І. Єфименко, А.І. Марковського. ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. Т. 1, 2013. 728 с. С. 215–216.
34. Зібер Н. И. Немецкие экономисты сквозь очки г. Б. Чичерина // Собрание сочинений : в 2 т. СПб., 1900. Т. 2. 778 с.
35. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.
36. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии. СПб : Типогр. акц. общ. «Слово», 1909. 693 с.
37. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь. СПб., 1894. 207 с.; 2-е перераб. изд. СПб., 1900. 320 с.
38. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризиса сов. 3-е перераб. изд. СПб., 1914. 407 с.
39. Вірченко В. В. Маршалл Альфред. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія. У 3-х т./ за ред. Т.І. Єфименко, А.І. Марковського. ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. Т. 1, 2013. 728 с. С. 261–263.
40. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.
41. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. URL. www.univer.kharkov.ua: Наш університет
42. Туган-Барановский М. И. Социализм как положительное учение. Пг. : Кооператор, 1918. 133 с.
43. Туган-Барановский М. И. Паперові гроші та метал: В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники: С.І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко; за наук. ред. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 2. С. 211–246.
44. Krysovatyu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.
45. Соболев М. Н. Экономическая теория кооперации. Пособие для кооперативных школ и курсов. Х.: Союз, 1919. 196 с.
46. Соболев М. Н. Организация сельскохозяйственного кредита. Хозяйство Украины. 1924. № 2. С. 3–11.
47. Соболев М. Н. Система нашего денежного обращения и её завершение // Хозяйство Украины. 1925. № 3. С. 12–25.
48. Соболев М. Н. Очерки финансовой науки (общедоступные беседы). Х.: Пролетарий, 1925. 186 с.
49. Соболев М. Н. Аграрный вопрос. Х. : Харь. о-во грамотности (Тип. «Утро»), 1917. 16 с..
50. Юхименко П. І., Львовчкін С. В., Федосов В. М., Юрій С. І. Фінансова думка України. Монографія; за наук. ред. В. М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 1. 2010. 687 с.
51. Кауфман И. И. Русский вес, его развитие и происхождение в связи с историей русских денежных систем с древнейших времен : Опыт исследования. СПб., 1906. 92 с.;
52. Кауфман И. И. Из истории бумажных денег в России. СПб. : Типогр. «Север», 1909. 292 с.

53. Кауфман И. И. Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века. СПб.: Типогр. Б.В. Вольфа, 1910. 268 с.

54. Миклашевский О. М. Гроші. Досвід вивчення основних положень економічної теорії класичної школи у зв'язку з історією грошового питання / О. М. Миклашевский. — В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С. І. Юрій, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко; за наук. ред.. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 1. 2010. С. 425–439.

55. Туган-Барановский М. И. Паперові гроші та метал: В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С. І. Юрій, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко; за наук. ред.. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 2. С. 211–246.

56. Krysovatu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.

57. Юхименко П. І. Монетаризм: теорія і практика: монографія. К.: Кондор, 2005. 312 с.

58. Кауфман И. И. Кредит, банки и денежное обращение. СПб.: Типогр.-литогр. А.Е. Ландау, 1873. 928 с.

59. Krysovatu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.

60. Баранов П. И. Михаил Андреевич Балудянский, статс-секретарь, сенатор, тайный советник (1769-1847). Биографический очерк. СПб.: Типогр. тов.-ва «Общественная польза», 1882. 92 с.

61. Яснопольский Л. Н. Очерки Русского бюджетного права. I. Исторический обзор составления наших государственных росписей и бюджетная реформа Татаринова. М.: Издание В. С. Рябушинского, 1913. 417 с.

62. Твердохлебов В. Н. Финансовые очерки. Пг., 1916. Вып. 1. 168 с.

63. Krysovatu A., Fedosov V., Yuriy S., Yukhymenko P. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 2016. 604 p.

64. Tverdoklebov V. M. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. / A. Krysovatu, V. Fedosov, S. Yuriy, P. Yukhymenko. Volume 2. Encyclopedia. Berlin, 2016. 512 p. P. 384–398.

65. Кулішер І. М. Нариси фінансової науки: В кн.. Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С. І. Юрій, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко; за наук. ред.. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 2. 2010. С. 255–257.

66. Соболев М. Н. Очерки финансовой науки (общедоступные беседы). Х.: Пролетарий. 1925. 149 с.

67. Цытович Н. Обзор учений о предпринимательской прибыли. К.: Типогр. Император. Ун-та Св. Владимира, 1889. 283 с.

68. Цытович Н. М. Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов. К.: Типогр. С. В. Кульженко, 1898. 735 с.

69. Цытович М. М. Місцеві видатки Пруссії у зв'язку з теорією місцевих видатків: В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С.І. Юрій, С.В. Львовичкін, В.М. Федосов, П.І. Юхименко; за наук. ред.. В.М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 1. 2010. С. 439–462.

70. Tarasov I. T. Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. / A. Krysovatu, V. Fedosov, S. Yuriy, P. Yukhymenko. Volume 2. Encyclopedia. Berlin, 2016. 512 p. P. 322–334.

71. Тарасов І. Т. Вчення про акціонерні компанії: В кн.: Фінансова думка України. Хрестоматія / автори-упорядники : С. І. Юрій, С. В. Львовичкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко; за наук. ред. В. М. Федосова. К.: Кондор, 2010. У 3 т. Т. 3. Ч. 1. 2010. С. 137–159.

REFERENCES

1. Barnett, Vincent (2005). History of Russian Economic Thought (Routledge History of Economic Thought). Barnett Vincent. London : Routledge. 256. URL. : <http://ua.bookfi.org/book/1135216>.

2. Zvainert, Y. (2007). Historia rerum oeconomicarum in Russia, 1805-1905 [History of economic thought in Russia, 1805-1905]; trans. cum German L. I. Tsedilyna; sub scientia ed. V. S. Autonomia. M.: Izd. Domus Civitatis Universitatis Superioris Educationis, 411.

3. Leonenko, P. M. (2004) Rationes methodologicae historiae Ucrainae cogitationis oeconomicae (saecula XIX-XX) [Methodological aspects of the history of Ukrainian economic thought (XIX-XX centuries)]; monographum. K.: IAE UAAS, 434 p.

4. Nebrat, V. V. (2013). Evolutio theoriae oeconomicae publicae in Ucraina: monograph [Evolution of the theory of public finance in Ukraine: monograph.]. NAS of Ucraina, Institute of Oeconomica. et praedixit K.: 584 p.

5. Golubka, S. M. (2013). Institutionalization oeconomicae oeconomicae Ucrainae (retrospectivae historicae) [Institutionalization of the financial economy of Ukraine (historical retrospective)]. [Text]: [monographum]. Sumptibus. educationem et scientiam institutione «Acad. rebus oeconomicis usu». Kyiv: DNU «Acad. rebus oeconomicis ed.». 452 p.

6. Gorkyna, L. P. (1994). Mykhailo Ivanovich Tugan-Baranovsky — excogitator, physicus, civis: Prooemium. Tugan-Baranovsky M. I. Oeconomia politica: Cursus popularis [Mykhailo Ivanovich Tugan-Baranovsky — thinker, scientist, citizen: Foreword // Tugan-Baranovsky M. I. Political economy: A popular course.]. K.: Scientia. dumka, 281 p.

7. Feshchenko, V. M. (2003). Investigatio quaestionum de formatione et progressu oeconomicae mercatus in scriptis oeconomistae Ucrainae mediae saeculi XIX et XX primi [A study of the problems of the formation and development of the market economy in the writings of Ukrainian economists of the sec-

- ond half of the 19th and early 20th centuries]. K.: KNEU, 187 p.
8. Yukhymenko, P. I., Lyovochkin, S. V., Fedosov, V. M., Yuriy, S. I. (2010). *Sententia oeconomica Ucrainae* [Financial opinion of Ukraine.]. Monograph; scientiarum ed. V. M. Fedosova K.: Condor. In 3 vols. 687 p.
9. Krysovaty, A., Fedosov, V., Yuriy, S., Yuhymenko, P. (2016). *Financial Thought of Ukraine: Genesis and Evolution: in two volumes. Volume 1. Monograph. Berlin, 604 p.; Volume 2. Encyclopedia. Berlin, 512 p.*
10. Shletser, H. A. (1805). *Fundamenta oeconomiae publicae, seu scientiarum de divitiis nationalibus* [Basic foundations of the state economy, or Sciences about national wealth]: in 2 ch. M., Part 1. 196 p.; 1806
11. Shletser, H. A. (1806). *Foundationes oeconomiae publicae, seu scientiarum opum nationalium* [Foundations of the state economy, or Sciences of national wealth]: in 2 cap. Moscow, Part 1. 196 p.; Part 2. 366 p.
12. E. Lortikyan, L. (2004). *Historia rerum oeconomicarum et oeconomicarum Ucrainae. Etiam vitae cursus eros* [History of economics and economic thought of Ukraine. Evolution of the market economy]. Kh.: Konsum, 360 p.
13. Patlaevsky, I. I. (2010). *Cursus iuris oeconomici* [Course of financial law]: In lib.: cogitatio nummaria de Ucraina. Bibliography / author-compilers: S. I. Yuriy, S. V. Lyovochkin, V. M. Fedosov, P. I. scientiarum Ed. Fedosova K.: Condor, In 3 vols. T. 3. Part 1.. P. 275-276.
14. Horlov, I. Y. (1845). *Heoria de rebus oeconomicis*. [Theory of finance.]. 2nd ed., ed. et multiplicamini St. Petersburg: Typ. I. Glazunova and Co., 280 p.
15. Sobolev, M. N. (1919). *Auxilia ad scholas cooperativas* [Economic theory of cooperation.]: et cursus. Kh.: Soyuz, 196 p.
16. Stepanov, T. (1845). *Notae de oeconomia politica* [Notes on political economy.]. Kh.: University. Type., 1845. Part 1. 371 p.
17. Lebedev, V.A. (1889). *Lex Financial* [Financial Law.]. T. 1: Issue 1-3. 2nd ed., recognitum. S.-Pb.: Typo-lit. A.M. Wolf., 962 p.
18. Sydorenko, G. D. (1888). *Zhytomyr: Typogr. ac lithogr. heres* [Outline of lectures on Russian financial law.]. S. Brodovych, 341 p.
19. Ilovaisky, S. I. (1904). *Libellus de iure pecuniario* [Textbook of financial law]. Odesa : Typ. Sokolovsky, 383 p.
20. Eeberg, K. T. (1913) *Cursus scientiarum oeconomicarum* [Course of financial science]; trans. cum German Petropoli: Typogr. P. Rosena, 604 p.
21. Vitte, S. Yu. (1992) *Oeconomia nationalis et Friderici List* [National economy and Friedrich List]. *Quaestiones oeconomicae*. N. 2. P. 140–160.
22. Bukharin, N. I. (1988). *Oeconomia politica rentier. Theoria valoris lucri scholae Austriacae* [Political economy of rentier. The theory of the value of profit of the Austrian school.]. M.: Orbita, 192 p.
23. Ozerov, I. (1904). *Yanzhul Ivan Ivanovich* [Yanzhul Ivan Ivanovich]: *Dictionarium Encyclopedicum Brockhaus et Efron*. St. Petersburg, T. 82. 668 p.
24. Yanzhul, I. I. (1874). *Rerum Anglicarum experientia indirecta tributa. Excisa* [Research experience of English indirect taxes. Excise.]. M.: Typogr. A.I. Mamontova and Co., 319 p.
25. Yanzhul I. I. (1895). *Industriae syndicatae et uniones negotii productionis moderandae in Civitatibus Foederatis Americae Septentrionalis* [Industrial syndicates and business unions for production regulation in the United States of North America]. St. Petersburg, 459 p.
26. Baludyanskyi, M. [Mykhailo Andriyovych Baludyanskyi.] - V. Kn.: Lyovochkin S.V., Fedosov V.M., Yuriy S.I., Yuhymenko P.I. *Sententia oeconomica Ucrainae. Encyclopaedia; scientiarum* Ed. Fedosova K.: Condor, 2010. In 3 vols. T. 2. 2010. P. 52–64.
27. Kulisher, Y. [Kulisher Yosyp Mykhailovych.] V. kn.: Lyovochkin S.V., Fedosov V.M., Yuriy S.I., Yuhymenko P.I. *Sententia oeconomica Ucrainae. Encyclopaedia; scientiarum* Ed. Fedosova K.: Condor, 2010. In 3 vols.
28. Bogolepov, M. I. (1915). *I. Kaufman (obituarium) [I. Kaufman (obituary)]. Praeco Europae. Book 1. 437–438.*
29. Bordel, F. (1992). *Materialis civilizatio-nis, oeconomiae et capitalismi. Saeculis XV-XVIII* [Material civilization, economy and capitalism. XV-XVIII centuries]: in 3 voluminibus. Moscow: Mysl, 1992. Volume 3. *Vremya mira.*, 680 p.
30. Kulisher, I. M., *Essays de scientia nummaria* [Essays on financial science]: In libro. Bibliography / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yuhymenko; scientiarum Ed. Fedosova K. (2010): Condor, In 3 vols. T. 3. Part 2. 2010. P. 255–257.
31. Bunge, N.H., (1869). *Lege Vigilum* [Police law]: in 2 volumes Univ. typogr.. T. 1. 334 p.
32. Pikhno, D. I. (1899). *Fundationes oeconomiae politicae* []: K. : T-vo press. negotium et commercia I.N. Kushnerova and Co. (Kyiv branch), Issue 1. 167 p.
33. *Davidis Riccardi opera* [David Riccardo's works;]; trans. cum Anglis N. Zyber. St. Petersburg, 1882. 423 p.
34. Zyber, N. I. (1937). *David Riccardo et Karl Marx in studiis socialibus et oeconomicis* [David Riccardo and Karl Marx in their social and economic studies]. [1885]; ed. A. L. Raguel. M.: 598 p.
35. Zyber, N. I. (1900). *Economistae germanicae per oculos D. B. Chicherin* [German economists through the eyes of Mr. B. Chicherin]. // *Collectae in fit*: in 2 voluminibus St. Petersburg, T. 2. 778 p.
36. Kondratiev, M. D. (1925). *Mikhail Ivanovich Tugan-Baranovsky* [Mikhail Ivanovich Tugan-Baranovsky]. Pg., 127 p.
37. Tugan-Baranovsky, M. I. (1909). *Fundamenta oeconomiae politicae* [Fundamentals of political economy]. Petropoli: Typogr. acc. civitas "Verbum", 693 p.

38. Tugan-Baranovsky, M. I. (1894). *Discrimina Industriæ in moderna Anglia, earum causas et influxum in vita nationali* [Industrial crises in modern England, their causes and influence on national life.]. St. Petersburg., 207 p.;
39. Tugan-Baranovsky, M. I. *discriminum Industrialium. Opusculum ex historia sociali Angliæ. 2. Recognitio.* ed. St. Petersburg, 1900. 320 p.
40. Marshall, A. (1993). *Principia scientiæ* [Principles of economic]. *oeconomicae: in 3 volumes.* Progress. Volume 2. 414 p.
41. Zvainert, Y. (2007). *Historia rerum oeconomicarum in Russia, 1805-1905* [History of economic thought in Russia, 1805-1905;]; trans. cum German L. I. Tsedilyna; sub scientia ed. V. S. Autonomia. M.: Izd. Domus Civitatis Universitatis Superioris Educationis, 411 p.
42. Kharkiv Universitas nationalis nominatur ab V. N. Karazin [Kharkiv National University named after V. N. Karazin]. url. www.univer.kharkov.ua:Nostra universitate
43. Tugan-Baranovsky, M. I. (1918). *Socialismus pro scientia positive* [Socialism as a positive science]. Pg. : Cooperator, 1918. 133 p.
44. Tugan-Baranovsky, M. I. *Paper pecunia et metallo* [Paper money and metal:]; In libro: *Cogitatio pecuniaria Ucrainæ. Bibliography / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yukhymenko (2010); scientiarum Ed. Fedosova K.: Condor, In 3 vols. T. 3. Part 2. P. 211–246.*
45. Zvainert, Y. (2007). *Historia rerum oeconomicarum in Russia, 1805-1905* [History of economic thought in Russia, 1805-1905;]; trans. cum German L. I. Tsedilyna; sub scientia ed. V. S. Autonomia. M.: Izd. Domus Civitatis Universitatis Superioris Educationis, 411 p.
46. Sobolev, M. N. (1919). *Auxilia ad scholas cooperativas* [Economic theory of cooperation] et cursus. Kh.: Soyuz, 196 p.
47. Sobolev, M. N. (1924). *Organization of agricultural credit. Economy of Ukraine. No. 2. P. 3–11.*
48. Sobolev, M. N. (1925). *System of our money circulation and its completion // Economy of Ukraine. No. 3. P. 12–25.*
49. Sobolev, M. N. (1925). *Essays on financial science (publicly accessible).* Kh.: Proletary, 186 p.
50. Sobolev, M. N. (1917). *Age porro* [Agrarian question.]. insula literacy (Typ. . "Mane"), 1917. 16 p.
51. Yukhymenko, P. I., Lyovochkin, S. V., Fedosov, V. M., Yuriy S. I. (2010). *Sententia oeconomica Ucrainæ* [Financial opinion of Ukraine]. Monograph; scientiarum ed. V.M. Fedosova K.: Condor, In 3 vols.
52. Kaufman, I. I. (1906). *Pondus Russiae, eius progressus et origo in Sanctis cum historia systemata nummaria Russorum ab antique* [Russian weight, its development and origin in the holidays with the history of Russian monetary systems since ancient times:]; *Opyt issledovaniya.* St. Petersburg., 92 p.
53. Kaufman, I. I. (1909). *Ex historia monetarum chartarum in Russia* [From the history of paper money in Russia]. St. Petersburg : Typogr. "Septentrionalis", 292 p.
54. Kaufman, I. I. (1910). *Argentum rublum in Russia ab origine sua usque ad finem saeculi XIX* [Silver ruble in Russia from its origin to the end of the 19th century]. Petropoli: Typogr. B.V. Wolff, 268 p.
55. Myklashevsky, O. M. *Pecunia. Experientia studiorum praecipua praescripta theoriae oeconomicae scholae classicae in nexu cum historia quaestionis monetariae* [Money. The experience of studying the main provisions of the economic theory of the classical school in connection with the history of the monetary issue]: In libro: *Cogitatio Financial de Ucraina. Bibliography / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yukhymenko (2010); scientiarum Ed. Fedosova K.: Condor, In 3 vols. T. 3. Part 1. 2010. P. 425–439.*
56. Tugan-Baranovsky, M. I. *Paper pecunia et metallo.* In libro: *Cogitatio pecuniaria Ucrainæ. Bibliography / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yukhymenko (2010) Sententia oeconomica Ucrainæ* [Financial thought of Ukraine]; scientiarum Ed. Fedosova K.: Condor, In 3 vols. T. 3. Part 2. P. 211–246.
57. Bogolepov, M. I. (1916). *I. Kaufman (obituarium) [I. Kaufman (obituary)]. Praeco Europae. Book 1. 437–438.*
58. Friedman, M. (1998). *Theoria quantitatis pecuniae: nova formula / Si nummi loquentes* [Quantitative theory of money: new formulation / If the money started talking.]; trans. cum Anglis — *Moscoviae : Delo, 160 p.*
59. Kaufman, I. I. (1873). *Credit, ripae et pecuniae circulation* [Credit, banks and money circulation]. Petropoli: Typogr.-litogr. A.E. Landau, 1873. 928 p.
60. Shtein, V. M. (1948). *Essays de evolutione cogitationis socialis et oeconomicae Russiae saeculi XIX et XX* [Essays on the development of Russian social and economic thought of the 19th and 20th centuries]. L., 358 p.
61. Baranov, P. I. (1882). *Mikhail Andreevich Baludyansky, Secretarius Status, Senator, Consiliarius privati (1769-1847) [Mikhail Andreevich Baludyansky, State Secretary, Senator, Privy Councilor (1769-1847)]. Delineatio biographica.* Petropoli: Typogr. Com.-va "Publicus Benefit", 92 p.
62. Yasnopolsky, L.N. (1913). *Historica recensio compositionis civitatis nostrae muralis et fiscalis reformationis* [Essays on Russian budget law. 1. Historical review of the composition of our state murals and budget reform]. Tatarinov / L.N. Yasnopolsky — M. : Izdanie V. S. Ryabushinsky, 417 p.
63. Tverdokhlebov, V. N. (1916). *infit Oeconomus* [Financial essays]. Pg. Exitus 1. 168 p.
64. Tverdokhlebov, V. N. (1922). *Oeconomicus limitis fiscalismi* [Economic limit of fiscalism]. *Renovatio oeconomicae.* 1922. N. 2. P. 48–52.
65. Tverdokhlebov, V. N. (1945). *Speransky eiusque activitatem in ambitu a rebus oeconomicis et pecuniae circulationem* [Speransky and his activity in the area of finance and money circulation]. *Soviet Pecuniae.* N. 12. P. 3-17.
66. Kulisher, I. M. *Essays de scientia nummaria* [Essays on financial science]: In libro. *Bibliogra-*

phy / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yukhymenko; scientiarum Ed. Fedosova. *Sententia oeconomica Ucrainae*. K.: Condor, 2010. In 3 vols. T. 3. Part 2. P. 255–257.

67. Sobolev, M. N. (1925). *Essays on financial science (publicly accessible)*. H.: Proletaiy. 149 p.

68. Tsytovyeh, N. (1889). *Scientifica recensio lucri entrepreneurialis [Scientific review of entrepreneurial profit.]*. K.: Typogr. Imper. S. Vladimir University, 283 p.

69. Tsytovyeh, N. M. (1898). *Locus expensarum Prussiae circa theoriam expensarum localium [Local expenses of Prussia in connection with the theory of local expenses.]*. K.: Typogr. S. V. Kulzhenko, 735 p.

70. Tarasov, I. T. (2000). *Docens circa societates iuncturas [Teaching about joint-stock companies]; ed. numerus V.S. Em, D.V. Lomakin. M. : Statutum, 666 p.*

71. Tarasov, I. T. *Doctrina societatum iuncturatum [The doctrine of joint-stock companies:: In libro: Cogitatio pecuniaria Ucrainae. Bibliography / author-compilers: S.I. Yuriy, S.V. Lyovochkin, V.M. Fedosov, P.I. Yukhymenko (2010); scientiarum Ed. Fedosova K.: Condor, In 3 vols. T. 3. Part 1. 2010. P. 137–159.*

The ukrainian economic school of the end of the 19th beginning of the XX century: formation and development

Yukhymenko P.

The article develops the positions and ideas of authors on the formation of the national architectural science of economic science and politics. On the basis of the analysis of Ukrainian economic literature 19-20 years of the twentieth century. grounded the provisions on the emergence and institutionalization of the Ukrainian economic school as a scientific problem, methods of its solution, organization and sustainable reproduction of the corresponding co-authorship of scientists-representatives of the school. The main reasons and factors of growth of scientific interest in these issues in modern world and national literature are revealed. The disclosure of issues of the formation and development of the Ukrainian economic school is based on the author's developed propositions in three aspects: on periodization, theoretical directions and unity of components of economic science. Theoretical identification of the concepts: "scientific school"

and "Ukrainian economic school" were implemented on the basis of application of scientific-science criteria. The essence, key theories and the circle of representatives of the Ukrainian economic school, its characteristic features, general and special research of phenomena and processes, connection with economic policy are found out. The revealed epistemological foundations and one-sidedness of modern concepts of development of the Ukrainian economic science of the 19th and early 20th centuries. as "adaptive-catch-up" and "methodologically-conflict". In contrast, they have substantiated the concepts of "breakthrough", "synthetic" development of the Ukrainian economic school. The role and importance of the scientific work of the representatives of the Ukrainian economic school in the conduct of economic policies, established morality in scientific research and life activity are highlighted.

It was shown that on the basis of the critical analysis of the achievements of the general scientific, economic world, representatives of Ukrainian schools, including economic ones, supplemented their latest ideas and concepts, considering the need to take into account the historical and social aspects of the development of the economy, traditions and mental features of society. It was proved that it was precisely our predecessors who, by their critical review of the initial provisions of classical political economy and Marxism, not only led to an intensive process of changing the whole system of development of Ukrainian economic thought at the end of the 19th to the beginning of the 20th century, but also laid the foundations for the formation of the social foundations of economic research, economic methodology of psychological moments and the birth of the institutional foundations of economic analysis, which is already at the turn of the XIX - XX centuries. has brought domestic economic thought closer to the world level. Kyiv economic schools were at the forefront of economic research of the period, with significant scientific results, the proof of which were the works of M. Bunge, E. Slutsky, O. Bilimovich, who had a powerful influence not only on Ukrainian but also on the world economic science.

Key words: scientific school, Ukrainian economic school, national architectonics in science, market economy, economic policy, synthesis of theories and directions, institutionalism.

Copyright: ЮХИМЕНКО П. І. © This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ORCID iD:

ЮХИМЕНКО П. І.

<https://orcid.org/0000-0002-0677-1872>